

Langhus – ganghus – centraliseret gård

Nogle betragtninger over de norrøne gårdtyper

Af Claus Andreassen

Når talen er om de norrøne gårde og deres udvikling refereres særligt til Aage Roussells disputats fra 1941: »Farms and Churches in the Medieval Norse Settlements of Greenland.« Dette er ikke for at forklejne, hvad der i øvrigt er skrevet om emnet, men i det nævnte værk fastlægges typer og kronologi. Under arbejdet med materialet fra to sæsoners udgravning i Vesterbygden har det imidlertid vist sig, at der er god grund til at tage præmisserne for den eksisterende typologi op til ny vurdering (1).

Den norrøne gård-typologi

Denne blev som sagt opstillet af Roussell i 1941.

I bogen fastlægges tre hovedtyper:

- 1: langhuset
- 2: ganghuset
- 3: den centraliserede gård

Da Roussells definitioner på de tre typer ikke alle er lige klare, skal de her anføres sammen med en længere definition, der svarer til Roussells brug af dem (fig. 1).

- 1: *langhuset*: defineres som: huse med et eller flere rum (2). Det bør være: *bolig, hvis rum ligger i forlængelse af hinanden, evt. med et eller to rum tilføjet på bagsiden.*
- 2: *ganghuset*: defineres som: huse med rum i rækker bag hinanden og forbundet med en eller flere gange
- (3). Det bør være: *bolig, der har rum liggende både i*

forlængelse af hinanden og i rækker bag hinanden. Disse rum forbindes indbyrdes af en eller flere gange.

- 3: *centraliseret gård*: defineres som: dyr og hushold i samme blok, som normalt er af type 2 (4). Det bør være: *gård som ganghus, men med mindst eet af rummene indrettet som stald.*

Disse definitioner tager altså ikke hensyn til arten og omfanget af de omliggende bygninger, kun til selve hovedbygningens udformning. Det fremgår imidlertid af definitionerne, at hvor de to første er defineret ud fra hovedbygningens udformning, afviger type 3 kun ved, at der indføres en funktion som definitorisk element. Boligformerne kan derfor resumeres på forskellig vis, enten efter funktion:

- a: stald og bolig adskilt
- b: stald og bolig sammenbygget

eller efter anlægsform:

- 1: langhus
- 2: ganghus

Disse to opstillinger kan sammensættes sådan, hér med Roussell's kommentarer om udhusene:

A bolig og stald adskilt

A 1: et indhus med få rum + mange udhuse

A 2: et indhus med mange rum + få udhuse

B bolig og stald sammenbygget

B 1: et indhus med mange rum + få udhuse

Refererende til Roussells typer er A 1 lig langhus, A 1 lig ganghus og B 1 lig centraliseret gård.

Der er i denne opstilling ikke nogen indbygget kronologi med henblik på typernes alder.

Om typernes udbredelse og datering

Roussell forsøgte at bruge sin typologi således, at typerne hørte til forskellige tidshorisonter, dvs. at langhuset var den ældste type, og den centraliserede gård den yngste. Da der ikke var mulighed for eksakte dateringer, måtte disse tidsbestemmelser blive relative. Til dette formål blev så mange af ruinerne som muligt typologiseret, uanset om de var udgravet eller ej. Den indlysende fejlkilde hér ligger bl.a. i, at det ofte kan være svært at se om en ruinbunke indeholder en stald eller ej. Distinktionen mellem gruppe 2 og gruppe 3 vil ofte være vilkårlig, afhængig af ruinens bevaringstilstand.

Som basis for sin tolkning af typernes udbredelse, brugte Roussell et par antagelser (5):

- 1: de kystnære egne bebygges først, og dermed kan bebyggelsen af indlandet antages at være et sent fænomen.
- 2: i 1300-tallet finder en klimaforværring sted, der får nordboerne til at prøve nye bygningsløsninger på varmeproblemerne i de længere og koldere vintre.

Da type-udbredelsen tilsyneladende viser, at de centraliserede gårde ligger i indlandets dalstrøg, må de altså høre til den yngste bebyggelse. Da langhuset har klare rødder tilbage til bygningsskikken i de lande, nordboerne kom fra, må det være det ældste. Dermed var ganghuset placeret som mellemste led i kronologien. Dette er Roussells konklusion, hvorfor det er lidt modstridende at læse følgende: »— these centralized farms are never near the shore, always some distance inland. Although the sites at the coast were naturally

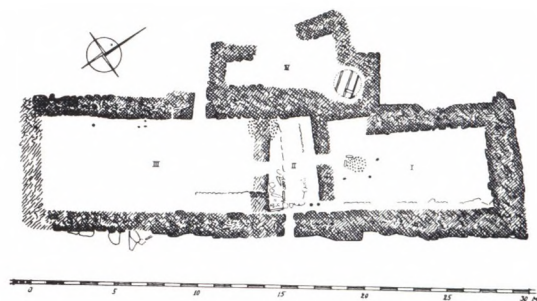

fig. 1 a
V 51

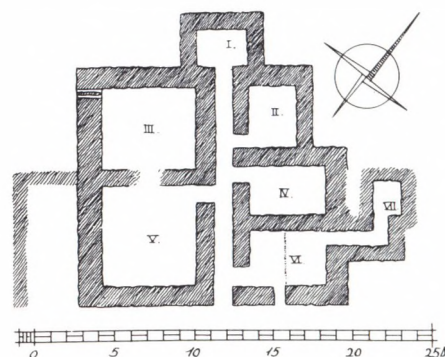

fig. 1 b
Ø 2

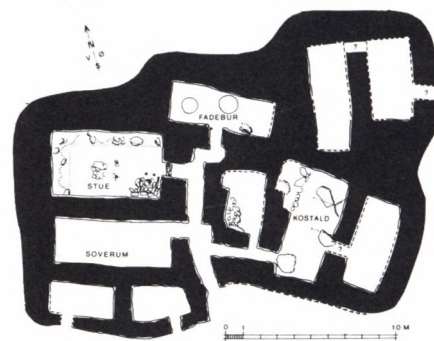

Fig. 1. De tre typer eksemplificeret ved grundplanerne fra 1: Sandnæs. V51, 2: Ø2 og 3: Nipaitsoq V54. 1 og 2 efter Roussell 1941.

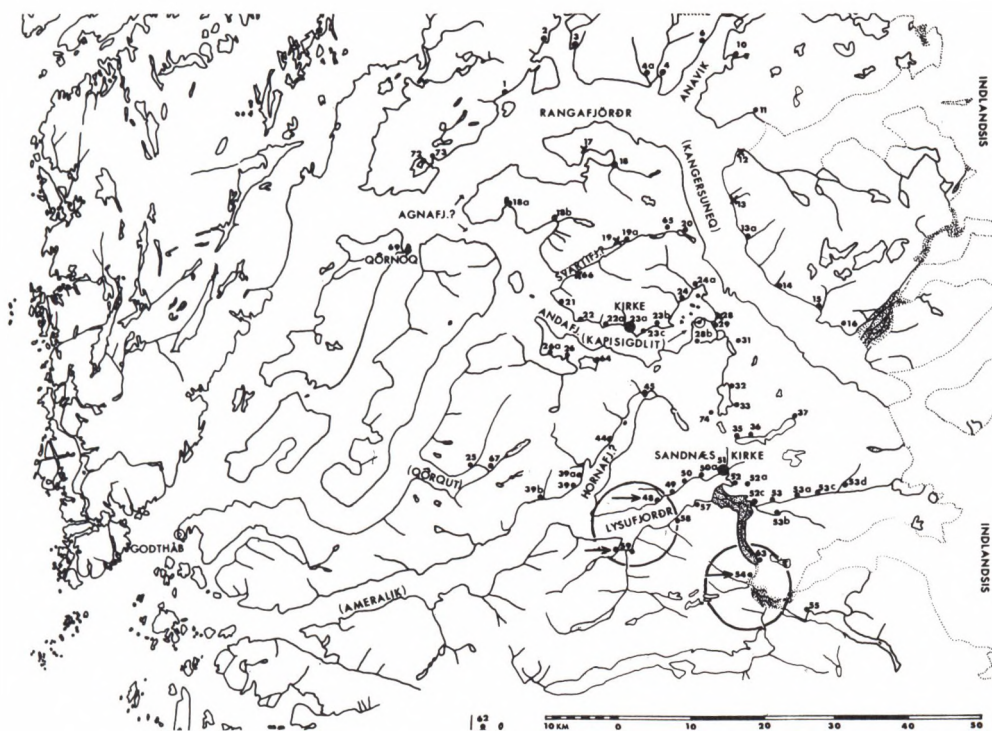
the first to be built on, no definite difference in time can be demonstrated, and it is not probable that the difference in the quantity of snow and the temperature was so great within the few kilometres concerned that it should have required such a radical change in the style of building.» (6) Der lægges hér op til, at der er andre ting, der spiller ind ved udformningen af de enkelte gårdsanlæg, men desværre tages denne tråd ikke op. Den opstillede typologi kommer til at stå uimodsagt i litteraturen fremover.

Jeg skal i det følgende kommentere forudsætningerne for den opstillede typologi nærmere. Baggrunden vil være materialet fra Vesterbygd, dvs. ca. den nuværende Nuuk kommune.

Gårdenes spredning i rum

Vesterbygdens gårde opgøres i en liste i 1300-tallet til ca. 90 samt 4 kirker (7). Endnu er der ikke stedfæstet helt så mange gårde, som der skulle være, og der mangler een kirke. Vesterbygdens gårde ligger alle – på nær een, V62 – dybt inde i de to store fjorde, der udmunder ved Nuuk/Godthåb: Godthåb-fjorden og Ameralik med dens inderste del Ameragdlå. Ca. 3/4 af gårdene ligger ved fjorden og 1/4 i indlandet. Blandt indlandsgårdene ligger 8 (af 21) i strøget mel-

Fig. 2. Oversigtskort over Vesterbygd med gårde, kirker og de nordbo-navne, der med en vis rimelighed kan hænges på. Indrammet med cirkler: Inuit-nordboprosjektets arbejdsområder i 1976-77. Kortet efter Meldgaard 1977.

lem Sandnæs og Kapisigdlit, 6 i Austmannadalen og 3 ved Najat Kuat med tilhørende indlandsdelta. Det førstnævnte strøg forbinder de to tættest beboede områder, og der er mange søer og gode græsgange. De to sidstnævnte strøg strækker sig som fingre ud fra Sandnæs mod hhv. øst og syd. Ingen af disse strøg er i dag svært tilgængelige og har slet ikke været det i datiden med velkendte stier og faste sigtepunkter. Afstanden mellem de enkelte gårde er varierende, men hovedreglen er mellem 5 og 10 km.

Med hensyn til de udgravede gårde, må man være opmærksom på, at der er sket et mere eller mindre bevidst udvalg. Udgravningerne har været rettet mod store imponerende anlæg, hvor der kunne forventes at være gode fund (Austmannadalens gårde) og mod gårde, der knyttes til historiske oplysninger (gårde med kirke som Sandnæs og Anavik), eller blot godt bevarede anlæg, hvor der kunne forventes et minimum af fortolkningsproblemer. Konsekvensen er, at de hidtil udgravede gårde stort set repræsenterer særlige grupper inden for den samlede gruppe. Såfremt man ønsker at generalisere ud fra dette materiale, må man være klar over, at fremtidige udgravninger uden tvivl vil kaste nyt lys over mange ting. Det har bl.a. vist sig i Østerbygden, hvor intensive rekognosceringer i de senere år har vist, at der til de enkelte gårde hører en række andre bygninger i landskabet, som ikke tidligere har været erkendt. Sådanne forhold kan medvirke til at ændre vort syn på de økonomiske forhold på gårdene.

Spredning i tid

Vi ved, at nordboerne koloniserede landet omkring år 1000, og at de tilsyneladende forlader Vesterbygden

omkring 350 år senere og Østerbygden ca. 450 år senere. En nærmere datering af gårdene indenfor dette tidsrum har endnu ikke været gjort, bortset fra de få, der med sikkerhed kan knyttes til den allerførste bebyggelse, nemlig gården på Brattahlid (8) og Ø17a ved Narssag avangnardleq (9) begge i Østerbygden. I Vesterbygden kan V52a muligvis føres tilbage til landnamsfasen, idet der under de nuværende mure er fundet rester af et hus med afrundede hjørner (10). Desuden må Sandnæs gå tilbage til de første bosætninger (11). I Vesterbygden har alle gårde været anset for at være aktive til periodens slutning, da man ikke har nogen efterretninger om udvandring eller andet, der kan have forårsaget en gradvis nedlæggelse af bygden, og fordi kirkelisten fra 1300-årene omtaler flere gårde, end der hidtil er fundet. Fra to møddinger i Vesterbygden haves C-14 dateringer af deres anlægsestidspunkt og af afslutningen på brugen af møddingen, hhv. fra indlandsgården V54, Nipaitsoq, og kystgården V48 Niaqussat. Begge starter i begyndelsen af 1000-tallet og slutter mellem 1350 og 1400 (12). V54 er en centraliseret gård (13) og V48 enten et ganghus eller en centraliseret gård (tomten er ikke udgravet).

Både på V52a, Umiviarssuk, og på V54, Nipaitsoq, var der tydelige spor af den tidligere bosætning, men det var ikke muligt at rekonstruere grundplaner.

I forbindelse med udgravningen af V54 ledte vi også efter bygninger i terrænet. Såfremt gården skulle have gennemløbet den typologiske udviklingsrække, burde der have været nedlagte stalde fra perioden som ganghus. Dette er imidlertid ikke tilfældet.

Sådanne mangler og modsætninger i forhold til, hvad man skulle vente, har givet anledning til nogle overvejelser om, hvad den norrøne bolig egentlig afspejler.

Boligen som spejl af samfundsudviklingen

I forbindelse med INP 76-77 er der blevet foretaget omhyggelige stratigrafiske udgravninger af møddinger knyttet til enkelte gårde. Fundet af de tusindvis af knogler fra disse gravninger sammenholdt med knoglematerialet fra de tidligere gravninger i området, er resulteret i en række teorier omkring det norrøne samfunds opbygning og dets økonomiske fundament (14). Centralt i disse teorier står den antagelse, at hele Vesterbygden er blevet bebygget meget hurtigt, muligvis inden for de første 100 år. Herved er alle økologiske »nicher« blevet optaget: indlandets dyr, havets dyr og græsgangene til husdyrene. En fortsat ekspansion med hensyn til boliger er ikke mulig, selv om populationen vokser, og der må søges nye veje.

Ser man på de publicerede grundplaner, fremgår det, at langhuset er klart knyttet til kirkerne. Det er ikke den rene langhus-bolig, men der er meget klare træk fra det oprindelige hus. Da kirkerne er i brug i hele nordbotiden, er det rimeligt at antage, at langhuset fra at være de manges bolig overgår til at blive de få's: kirkebondens eller præstens bolig. På disse storgårde med kirke foregår der en udbygning af boligfaciliteterne med det statusprægede langhus med hallen og med store fritliggende økonomibygninger i takt med, at samfundet låses fast i en hierakisk opbygning, hvor centrene for en omfordeling af de forskellige ressourcer netop er de store gårde ved kysten med kirke. Disse store kystgårde med kirke ligger ofte på slette-lignende områder, hvor der er plads til at brede sig og med gode høslæt-områder. De andre gårde langs kysten eller i dalene har gerne mindre plads til rådighed. På disse gårde kan der ikke ske en spredning af bygningerne, selvom folketallet øges. På disse gårde må politikken meget hurtigt være blevet klar: man skal koncentrere bygningerne mest muligt. Derved kom-

mer de frem til samme boligtype som storbonden, men ud fra andre begrundelser. Vidnesbyrdene fra møddingerne viser, at gårdene i indland, ved kyst og de store kystgårde med kirke har hver sin økonomi:

1. storbonden med kystgård og kirke har store stalde og stor bolig. Han modtager i bytte for tjenesteydelser og kvæg rensdyr fra indlandsbonden og sæler fra kystbonden.

Hans ganghusbolig har store og mange rum til gæster og tjenestefolk.

2. indlandsbonden-jægeren: har lidt disponibel jord, hvorfor bygningerne koncentrerer. Græsgangene udnyttes til får/geder og lidt kvæg. Enten via storbonden eller direkte fra kysten modtager han sæler, som på alle undersøgte gårde udgør ca. 1/3 af føden! Næststørste gruppe er rensdyr, mindste gruppe er kvæg. Ganghusboligen har ofte en lille stald til kvæget.

3. kystbonden-fangeren: bor i hvad der kan betegnes som »nicher« på kysten med meget lidt plads. De nødvendige rum koncentrerer i en blok: ganghuset evt. med staldplads til får og geder. Føden er hovedsageligt sæl suppleret med får/geder, lidt rensdyr og meget få køer (15).

Såfremt ganghuset kan antage disse tre former indenfor samfundets tre hovedgrupper: storbonden, indlandsbonden og kystbonden, er der ikke længere nogen kronologisk udvikling i typologien, udover udviklingen fra langhus til ganghus. Distinktionen mellem ganghus og centraliseret gård bliver da et skel mellem forskellige subsistensformer. Hvornår udviklingen til ganghus forekommer, vides ikke endnu. Det norrøne samfund synes tidligt at stabilisere sig i et hierakisk samfund. Denne struktur ligger sandsynligvis allerede fast, da man i 1126 får en i Grønland bosat biskop.

Hvorvidt der allerede da også er sket en stabilise-

ring af hustyperne indenfor hvert af de økonomiske områder, kan kun fremtidige undersøgelser afgøre.

Konklusion

Det kan ikke nægtes, at de tre typer, Roussell når frem til i 1941, eksisterer i det norrøne samfund. Roussell antyder, at hans egne præmisser ikke forklarer udviklingen, men går i øvrigt ikke ind på spørgsmålet. I denne artikel har jeg forsøgt at tage tråden op efter Roussell. Materialet er Vesterbygdens gårde, men desværre er kun ganske få udgravet, hvorfor konklusionen skal tages med forbehold. Såfremt konklusionen, at ganghuset er almindeligt i brug indenfor samfundets forskellige klasser på samme tid blot med mindre modifikationer i hver gruppe, er korrekt, skal den kunne verificeres med enkle undersøgelser i felten. Undersøgelsesmetoderne hertil er under udarbejdelse, med henblik på afprøvning under de kommende års undersøgelser.

Noter

1. I 1976 og 1977 gennemførtes to udgravningskampagner i Ameralik-fjorden: Inuit-Nordbo projektet, INP. Udgravningerne blev støttet af bl.a. Statens Humanistiske Forskningsråd, Carlsbergfonden og Den kgl. Grønlandsfond. Materialet fra udgravningerne befinder sig på Grønlands Landsmuseum.
2. Roussell 1941, p. 137.
3. Op.cit. p. 137.
4. Op.cit. p. 137.
5. Disse præmisser skrives ikke direkte, men må samles fra flere artikler og bøger.
6. Roussell 1941, p. 225.
7. Kirkelisten findes bl.a. i Knud J. Krogh: Erik den Rødes Grønland og Jonsson, F.: Ivar Bardason: Det gamle Grønlands Beskrivelse.

8. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, stikord Brattahlid, af Knud J. Krogh.
9. Gad 1967, p. 51.
10. Roussell 1936, p. 67 og Roussell 1941, p. 137.
11. Roussell 1941, p. 137.
12. C-14 dateringerne er foretaget på Nationalmuseets c-14 laboratorium.
Niaquassat: K 3197-K 3204.
Nipaitsoq: K 3058-K 3063.
13. Meldgård i Nationalmuseets Arbejdsmark 1977.
14. Dette er først og fremmest samlet i McGovern 1979a, der imidlertid er upubliceret, desuden i McGovern 1979b og 1979c.
15. Der findes markante undtagelser i både gr. 2 og 3, hvis man vurderer placeringen ud fra kort og fotos. To sæsoner på Nipaitsoq viste dog, at selv om der er et stort potentielt byggeområde, så viste de lokale klimatiske forhold, at der var overordentlig gode grunde til den valgte placering af V54. En pålidelig registrering af vind og vejr ved de enkelte gårde kan få meget stor betydning for vurderingen af gårdens placering og udformning.

Litteratur

- Gad, Finn: Grønlands Historie I. 1967.
- Krogh, Knud J.: Viking Greenland/Erik den Rødes Grønland.
- Krogh, Knud J. i Reallexikon der Germanischen Altertumskunde stikord: Brattahlid
- Meldgård, Jørgen: Inuit-Nordbo-projektet. Nationalmuseets Arbejdsmark 1977.
- McGovern, Thomas H.: The Palaeoeconomy of Norse Greenland: Adaption and Extinction in a tightly bounded Ecosystem. upubl. ph.d. afhandling ved Columbia University, New York 1979 (a).
- McGovern, Thomas H.: Thule-Norse interaction in South-West Greenland: a speculative model. i: A.P.McCartney ed.: Thule Inuit Culture: An Anthropological Retrospective. 1979 (b).
- McGovern, Thomas H.: The Economics of Norse Extinction. i: T.M.Wigley ed.: Climate and History. Cambridge University Press 1980.
- Roussell, Aage: Sandnes and the Neighbouring Farms. Meddelelser om Grønland bd. 88,2. 1936.
- Roussell, Aage: Farms and Churches in the Medieval Norse Settlements of Greenland. Meddelelser om Grønland bd. 89,1. 1941.